

پوهنتون سلام

پوهنځی شرعیات و قانون
پروگرام ماستری فقه و قانون

امارت اسلامی افغانستان

وزارت تحصیلات عالی
معینیت امور علمی

اختلاف علماء اصول در مورد طرق دلالات الفاظ بر معانی و اثر آن در فقه

(رساله ماستری)

محصل: عتیق الله "عزام"

استاد رهنما: دکتور محمد سلیم "مدنی"

سال: 1401 هـ.ش - 1444 هـ.ق

پوهنتون سلام
پوهنځی شرعیات و قانون
پروگرام ماستری فقه و قانون

امارت اسلامی افغانستان
وزارت تحصیلات عالی
معینیت امور علمی

اختلاف علماء اصول در مورد طرق دلالات الفاظ بر معانی و اثر آن در فقه

(رساله ماستری)

محصل: عتیق الله "عزام"

استاد رهنما: دکتور محمد سلیم "مدنی"

سال: 1401 هـ. ش - 1444 هـ. ق

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

پوهنتون سلام

پوهنځی شرعیات و قانون

دیارتمنت فقه و قانون

بورده ماستری

تصدیق نامه

محترم عتیق الله ولد سکندر شاه ID: SH-MSF-S1400-782 محصل دور نهم فقه و قانون که رساله ماستری خویش را زیر عنوان: اختلاف علماء اصول در مورد طرق دلالات الفاظ بر معانی و اثر آن در فقه به روز ککشه تاریخ ۱۴۰۲/۱۲/۲۰ هـ ش موفقانه دفاع نمود، و به اساس بررسی هیات تحکیم مستحق ۹۰ (نمره به عدد) نود و یومک (نمره به حروف) گردید، موفقیت شان را از الله متعال خواهانیم.

اعضای هیات تحکیم:

ردیف	نام استاد	عضویت	امضاء
۱	دکتور عبدالله حقیار	عضو هیات	
۲	استاد وزیر محمد سعیدی	عضو هیات	
۳	دکتور محمد سلیم مدنی	استاد رهنما و رئیس جلسه	

معاون علمی

آمر بورده ماستری

خلاصه

نظر به تحمل، گنجایش، و رعایت حسن ترتیب، رساله هذا، این اثر را به سه فصل تقسیم نموده ام، و هر فصل دارای مباحث، و هر مبحث نیز شامل مطالب مختلف میباشد.

طوری که در فصل اول: کلیات مفهوم دلالت را که برای درک موضوع لابدی میباشد مورد بحث گرفتیم، در فصل دوم روی بیان دلالت، و اقتضاء نصوص که جزء اهم عنوان رساله تحقیقی هذا میباشد مورد بحث قرار گرفته است، و بالآخره، در فصل سوم منطوق، و مفهوم را تشریح، و نوع استدلال به آن را توضیح نمودیم.

خلاصه این رساله را در محوریت چند موضوع میتوان جمع بندی کرد که شامل موارد ذیل میباشد:

تعریف لغوی، و اصطلاحی دلالت، در فصل دوم به بیان اقسام دلالت پرداخته، و در نهایت در جمع اقسام دلالت، قسم معتبر آنرا که همانا عبارت از دلالت لفظی وضعی با اقسام سه گانه آن میباشد، در محوریت بحث قرار داده شده است؛ چون فهم معانی نصوص، الفاظ، و استنباط احکام متعلق به نصوص، در روشنی همین نوع دلالت (دلالت معتبر) صورت میگیرد.

در فصل سوم، بحث روی منهج علمای اسلام در اعتباردهی کیفیت دلالت محوریت بوده که به دو بخش تقسیم شده است، یکی منهج علمای احناف، و دیگر آن منهج جمهور علماء.

علمای احناف احکام را از نصوص، به یکی از طرق چهارگانه (که شرح جامع آن در فصل مربوطه بیان شده است)، استنباط کرده اند. ولی جمهور علماء در راجع به فهم معانی نصوص، منهج غیر احناف را پیموده، و از دیدگاه آنها استخراج نصوص احکام، از منطوق، و یا مفهوم بدست می آید؛ (که این موضوع با شرح لغوی، و اصطلاحی منطوق، تقسیمات منطوق از لحاظ قوت، و ضعف آن از دیدگاه جمهور علماء، همچنان بیان لغوی، و اصطلاحی مفهوم، و تقسیمات آن به مفهوم موافق، و مفهوم مخالف، و تقسیمات هر کدام موافق، و مخالف به شاخه دیگر، و بالآخره آرای علماء درین خصوص به شکل جامع درین رساله انعکاس یافته است).

نتایج اختلاف علماء درین موارد، اثرات گسترده ای در فروعات فقهی بجا گذاشته است؛ طوریکه این اختلافات، اثر بزرگی در تشکیل مذاهب مختلف، و استنباطات متخلف در مسائل غیر منصوصی که میدان نظر پردازی علماء میباشد، داشته است.

فهرست مطالب

صفحات

عناوین

Error! Bookmark not defined.	..... مقدمه
Error! Bookmark not defined.	..... اهمیت موضوع
Error! Bookmark not defined.	..... اسباب اختیار موضوع
Error! Bookmark not defined.	..... اهداف تحقیق
Error! Bookmark not defined.	..... سوالات
Error! Bookmark not defined.	..... پیشینه‌های تاریخی موضوع
Error! Bookmark not defined.	..... روش تحقیق
Error! Bookmark not defined.	..... مشکلات تحقیق

فصل اول

در بیان دلالت، و اقسام آن

Error! Bookmark not defined.	..... مبحث اول:
Error! Bookmark not defined.	..... مطلب اول: تعریف دلالت در لغت، و اصطلاح
Error! Bookmark not defined.	..... مطلب دوم: تقسیم دلالت به اعتبار لفظی، و غیر لفظی
Error! Bookmark not defined.	..... مطلب سوم
Error! Bookmark not defined.	..... مبحث دوم: در بیان منهج علماء به اعتبار کیفیت دلالت
Error! Bookmark not defined.	..... مطلب اول: منهج علمای احناف
Error! Bookmark not defined.	..... مطلب دوم: در بیان منهج جمهور علمای شوافع، و متکلمین

فصل دوم

بیان دلالت و اقتضاء نصوص

Error! Bookmark not defined.	..... مبحث اول: در بیان عبارة النص
Error! Bookmark not defined.	..... مطلب اول: تعریف عبارة النص
Error! Bookmark not defined.	..... مطلب دوم: حکم عبارة النص
Error! Bookmark not defined.	..... مبحث دوم: در بیان اشاره النص

مطلب اول: تعريف اشاره النص.....Error! Bookmark not defined.

مطلب دوم: احكام اشاره النص.....Error! Bookmark not defined.

مطلب سوم: مثال هاى تطبيقى اشاره النص.....Error! Bookmark not defined.

Error! Bookmark not defined...... مبحث سوم: در بيان دلالة النص

مطلب اول: تعريف دلالة النص.....Error! Bookmark not defined.

مطلب دوم: مثال هاى دلالة النص.....Error! Bookmark not defined.

مطلب سوم: اقسام دلالة النص.....Error! Bookmark not defined.

مطلب چهارم: فرق بين دلالة النص، و قياس.....Error! Bookmark not defined.

مطلب پنجم: احكام دلالة النص.....Error! Bookmark not defined.

Error! Bookmark not defined...... مبحث چهارم: در بيان اقتضاء النص

مطلب اول: تعريف اقتضاء النص.....Error! Bookmark not defined.

مطلب دوم: فرق بين مقتضى، و محذوف.....Error! Bookmark not defined.

مطلب سوم: شروط مقتضى.....Error! Bookmark not defined.

مطلب چهارم: مثال هاى اقتضاء النص.....Error! Bookmark not defined.

مطلب پنجم: احكام دلالة الاقتضاء.....Error! Bookmark not defined.

مطلب ششم: حكم اقتضاء النص از حيثيت عموم، و عدم آن.....Error! Bookmark not defined.

مطلب هفتم: ثمر اختلاف در عموم مقتضى.....Error! Bookmark not defined.

فصل سوم

بيان منطوق، و مفهوم، و اقسام آن

Error! Bookmark not defined...... مبحث اول: در بيان منطوق

مطلب اول: تعريف لغوى، و اصطلاحى منطوق.....Error! Bookmark not defined.

مطلب دوم: تقسيم منطوق در نزد ابن الحاجب.....Error! Bookmark not defined.

Error! Bookmark not defined...... مبحث دوم در بيان مفهوم

مطلب اول: تعريف مفهوم، و تقسيم آن.....Error! Bookmark not defined.

مطلب دوم: تعريف مفهوم الموافقه، و شرائط تحقق آن.....Error! Bookmark not defined.

مطلب سوم: نوعيت دلالت مفهوم الموافقه در بالاي حكم.....Error! Bookmark not defined.

مطلب چهارم: حجت بودن مفهوم الموافقه.....Error! Bookmark not defined.

Error! Bookmark not defined...... مبحث سوم: مفهوم المخالفة

مطلب اول: تعريف مفهوم المخالفة.....Error! Bookmark not defined.

مطلب دوم: شرائط تحقق مفهوم المخالفة..... Error! Bookmark not defined.

مبحث چهارم: انواع مفهوم مخالف..... Error! Bookmark not defined.

مطلب اول: مفهوم الصفة..... Error! Bookmark not defined.

مطلب دوم: مفهوم الشرط..... Error! Bookmark not defined.

مطلب سوم: مفهوم الغاية..... Error! Bookmark not defined.

مطلب چهارم: مفهوم العدد..... Error! Bookmark not defined.

مطلب پنجم: مفهوم الحصر..... Error! Bookmark not defined.

مطلب ششم: مفهوم اللقب..... Error! Bookmark not defined.

مبحث پنجم: احكام مفهوم..... Error! Bookmark not defined.

مطلب اول: آیا مفهوم از حیثیت لغت، و یا شرع حجت میباشد؟..... Error! Bookmark not defined.

مطلب دوم: مقتضى مفهوم المخالفة..... Error! Bookmark not defined.

مطلب سوم: عموم مفهوم، و تخصیص آن..... Error! Bookmark not defined.

مطلب چهارم: نسخ المفهوم..... Error! Bookmark not defined.

نتایج بحث..... 9

پیشنهادات..... 12

فهرست آیات قرآن کریم..... Error! Bookmark not defined.

فهرست احادیث نبوی..... Error! Bookmark not defined.

فهرست أعلام..... Error! Bookmark not defined.

فهرست مصادر و مراجع..... 13

نتایج بحث

این بحث را به تلخیص مهمترین نتایج، و فوایدی که در خلال تحقق در این موضوع به آن رسیدیم ختم مینماییم:

۱- اصولی های حنفی در تعریف دلالت عبارت به دو قول اختلاف نموده، مگر در یک موضوع باهم متفق، و در دیگری اختلاف نموده اند.

موضوع اتفاق: همه آنانیکه دلالت لفظ در بالای معنای مقصود به طریق اصالت را از سوق دلالت عبارت میدانند، متفق به این هستند، معنای که از برای آن سوق کلام صورت نگرفته است از قبیل دلالت اشارت میباشد.

هرچه موضوع نزاع در بین فریقین: آن معنای میباشد که کلام از برای آن به طریق تبعیت سوق گردیده است.

فریق اول که عبارت از جمهور بودند، آنرا از قبیل عبارت، و فریق دوم که صدر الشریعة، و موافقین او بودند آنرا از قبیل اشارت میدانستند.

۲- علاقه در بین عبارت النص، و اشارت النص عموم، و خصوص مطلق میباشد، پس از وجود اشارت وجود عبارت لازم میگردد؛ زیرا معنای مدلول علیه به اشارت لازم متأخر از برای معنا مرادی لفظی که سوق کلام از برای آن صورت گرفته است میباشد، پس اشارتی وجود نداشته، مگر اینکه همراهی عبارت باشد، این تلازم در بین هر دو بطریق معکوس وجود ندارد؛ زیرا از برای کلام لابدی از معنای مقصود بوده، اما گاهی به معنای غیر مقصود دلالت مینماید، و گاهی هم خیر.

۳- شرط در دلالة النص اینست: معنای که مناط حکم میباشد مفهوم در نزد اهل لسان باشد، و این شرط متحقق در تماماً قسم اول دلالة بوده، که عبارت از دلالت النص قطعی میباشد، اما دلالة النص ظنی صحیح اینست که آن از قبیل قیاس بوده، از جمله دلالت نص نمیباشد؛ زیرا شرط مذکور در آن متحقق نبوده به، اثبات علت در آن محتاج به نظر، اجتهاد، و تأمل بوده، و این حقیقت قیاس میباشد.

۴- دلالة الإقتضاء در نزد متقدمین احناف عام بوده به نسبت از متأخرین آنها؛ زیرا در نزد متقدمین دلالة الإقتضاء آنست: که در کلام جهت صدق آن، و یا صحت شرعی، و یا صحت عقلی آن مضمهر میگردد، در

حالی‌که در نزد متأخرین آنها تنها بخاطر صحت شرعی کلام مضر گردیده، و مضمرات که جهت صدق کلام، و یا جهت صحت عقلی اضرار می‌گردند آنرا محذوف میدانند.

۵- از شرایطی که وجود آنها در مقتضی واجب می‌باشد، تا حکم ثابت به آن صحیح گردد اینست: مقتضی به شرائط مقتضی ثابت گردیده نه با شرائط نفس خودش؛ زیرا مقتضی ضمناً ثابت بوده، و تابع مقتضی می‌باشد.

۶- حکم ثابت به یکی از دلالات - عبارت، اشارت، و دلالة النص، و اقتضاء - ثابت به طریق قطعی بوده، مگر در قوت باهم متفاوت می‌باشند، که در وقت تعارض اقوی در بالای قوی به این ترتیب مقدم می‌گردد: عبارت در بالای اشارت، اشارت در بالای دلالة النص، و دلالة النص در بالای اقتضاء.

۷- اختلاف اصولی‌ها در اینکه منطوق، و مفهوم از اقسام دلالت بوده، و یا از اقسام مدلول، اختلافی می‌باشد که کدام اثری به آن مرتب نمی‌شود؛ زیرا اختلاف در تسمیه، و اصطلاح می‌باشد؛ چون دلالت مستلزم مدلول، و مدلول نتیجه دلالت می‌باشد، پس کسانی که نظر به نفس نص، و ورود تقسیم در بالای آن نموده است در تعریف اتجاه بسوی مدلول نموده اند، و این رویکرد به این معنا نیست که آنها از دلالت نص انکار نموده باشند، و کسانی که نظر به دلالت نص لذاته نموده اند در تعریف اتجاه بسوی دلالت نموده اند، و این رویکرد به این معنا نیست که آنها از ذات لفظ، و متن آن انکار نموده باشند.

۸- فرق در بین مفهوم، و منطوق غیر صریح به اصطلاح ابن الحاجب - رحمه الله - که ابن السبکی - رحمه الله - آنرا در اصطلاحش تابع منطوق دانسته بود اینست: که منطوق غیر صریح همان معنای است که کلام در بالای وی در محل نطق دلالت نموده، گرچه در کلام مذکور نباشد، هرچه مفهوم عبارت می‌باشد از آن، که کلام در بالای آن در غیر محل نطق دلالت می‌نماید.

۹- راجح در تحقق مفهوم الموافقه عدم اشتراط اولویت بوده، و اکتفاً به این میشود که معنا در مسکوت عنه أقل مناسبه، و اقتضاءً از برای حکم به نسبت از منطوق نباشد، پس مسکوت عنه گاهی به حکم اولی من المنطوق به، و گاهی هم مساوی با منطوق به می‌باشد.

۱۰- علماء اتفاق به حجت بودن مفهوم الموافقه، و عمل به آن نموده اند، که در حجت بودن آن کسی خلاف ننموده، به غیر از ابن الحزم الظاهری - رحمه الله - که او اکتفاء به مدلول مطابقی نص نموده، و بقیه بی

دلالات را ترک نموده است؛ زیرا او معتقد به این است که مابقی از مدلول مطابقی قیاس بوده، و قیاس در نزد او حجت نمیباشد.

۱۱- اصولی ها در تعداد انواع مفهوم مخالف اختلاف نموده اند، اما عند التحقیق رجوع آن به اقسام شش گانه یی میشود که عبارت اند از: مفهوم الصفة، مفهوم الشرط، مفهوم الغایة، مفهوم العدد، مفهوم الحصر، و مفهوم اللقب.

در تعداد انواع فوق، و در ذکر نمودن آنها به صورت نوع مستقل اتفاق قائم گردیده، و مابقی مندرج در تحت ایشان میباشند.

به این خاتمه بحث را ختم نموده، و از الله سبحانه و تعالی استدعا می نمایم که آنرا نافع گردانیده، حجت از برای من، نه در بالای من گردانیده، و اینکه مغفرتش را شامل حال من، و والدین، و اساتیدم بگرداند، انه ولی ذلک و القادر علیه و آخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمین.

پیشنهادات

از لابلاي بحث، و بررسي که در رابطه به اختلاف اصولي ها در دلالات الفاظ، و اثر آن در مسائل فقهي از ديدگاه علم اصول فقه ارائه گرديد ميتوان پيشنهادات ذيل را به مراجع ذي صلاح مطرح ساخت.

1- اينکه هر فرد مسلمان در قبال دين، و تطبيق احکام آن بالاي خود مسئوليت داريم، همچنان از مسئولين کشور هاي اسلامي نيز درخواست مينمايم که در فرا گرفتن همه علوم، خصوصاً علم اصول فقه، چون منطق اسلامي، و مبنای احکام شرعي است، جوامع، و نسل جوان امت اسلامي را کمک نموده، و زمينه تحصيل، و رشد علمي را براي ايشان مساعد نمايند، و در نتيجه زمينه تطبيق احکام شريعت را که در روشني آن تخريج گرديده مساعد نمايند.

2- تحقيق، و کاوش در موضوعات مختلف، از جمله اسباب رشد فکري جامعه انساني است، بنابر اين بر همه اهل علم، و تحقيق لازم است در موارد مختلف کاوش، تأليف، و ترجمه نمايند به خصوص در موضوعات اصولي تا مشکل جامعه اسلامي در قبال قضايای معاصر فقهي در روشني آن حل گردد.

3- بنابر اين که در جامعه افغاني ما هيچ بحث مستقلي تحت عنوان موضوع رساله هذا صورت نگرفته، بنده به اندازه وسع، و قدرت خود با استفاده از منابع مختلف که به لسان عربي نوشته بود کمک جست، و مناقشه نموده ام تا دريچه يي از براي ره پويان دانش ديني، و تخريج مسائل جزئي باشد، اما باز هم اين تحقيق را کافي نميدانم، و اميدوارم محققين اين عرصه توجه بيشتر مبذول داشته تا در زمينه بحث بيشتر صورت گيرد.

4- از مقام محترم رهبري امارت اسلامي رجا منديم تا زمينه هرچه بيشتر تحقيق در زمينه هاي مختلف را که براي پيشرفت جامعه اسلامي به آن نياز ميرم احساس ميشود به خصوص تحقيق نمودن در بخش مباحث اصول فقه را مساعد سازد تا دانشمندان که در اين علم مهارت دارند دست به قلم برده به طور گسترده يي احکام، و مسائل معاصر، و جديده را در روشني آن حل نموده، و در قضايای فقهي که عصر فقهای متقدمين شاهد آن نبوده به اتباع از منهج ايشان حل نمايند.

5- همچنان از وزارت محترم تحصيلات عالي، و اکادمي علوم افغانستان تقاضا داريم تا موضوعات تحقيق شده را در سايت مربوطه خويش پخش، و نشر نمايند تا سبب غنابندي هرچه بيشتر گنجينه اي علمي گرديده، و باعث تشويق محققين، و نويسندگان شود.

فهرست مصادر و مراجع قرآن کریم.

1. آمدی، علی ابن محمد، چاپ دوم، (1402هـ)، الاحکام فی اصول الاحکام، ناشر: مطبعة الصبيح، و المكتب الاسلامي، دمشق، بيروت.
2. أبهرى، اثير الدين أبهرى، ايساغوجي، ناشر: مكتبة النور، بشاور، باكستان.
3. اسنوى، امام جمال الدين الاسنوى، چاپ چهارم، (1407هـ)، التمهيد للاسنوى، ناشر: مؤسسة الرسالة، بيروت، تحقيق: د. محمد حسن هيتو.
4. امام الحرمين، أبى المعالى عبد الملك الجوينى الشهير، چاپ سوم، (1412هـ)، البرهان فى اصول الفقه، تحقيق: د. عبد العظيم محمود الديب، ناشر: دارلوفاء، المنصوره.
5. امير بادشاه محمد امين، تيسير التحرير، ناشر: مصطفى البابى الحلبي.
6. أندلسى، ابن حزم، چاپ دوم، (1413هـ)، الاحکام فى اصول الأحكام، ناشر: دارالحديث، القاهرة.
7. انصارى، عبد العلى محمد بن نظام الدين، چاپ دوم، فواتح الرحموت، مطبوع مع المستصفى، ناشر: دار الكتب العلمية، بيروت.
8. بخارى، امام بخارى ابو عبد الله محمد بن اسماعيل، صحيح البخارى، ناشر: المكتبة الحقانية، بشاور، باكستان.
9. ألبانى، محمد ناصر الدين، چاپ اول، (1399هـ)، سلسلة الاحاديث الضعيفة و الموضوعة، ناشر: المكتب الإسلامى، دمشق.
10. بخارى، علاء الدين عبد العزيز بن احمد البخارى، چاپ دوم، (1416هـ)، كشف الأسرار عن اصول اليزدوى، ناشر: دارالفاروق الحديثه، القاهرة.
11. بغدادى، اسماعيل باشا، چاپ چهارم، (1317هـ)، هدية العارفين، ناشر: مكتبة المثنى، بغداد.
12. بغدادى، الخطيب، چاپ دوم، (1401هـ)، تاريخ بغداد، ناشر: مطبعة السعادة، مصر.
13. بغدادى، مالكي، قاضى عبد الوهاب، (1380هـ)، التلقين فى الفقه المالكي، ناشر: دار الفكر، بيروت، تحقيق: محمد ثالث سعيد الغانى.
14. بهارى، محب الدين ابن عبد الشكور، مسلم الثبوت، ناشر: المكتبة النعمانية، كويته، باكستان.
15. بيبضاوى، القاضى ناصر الدين عبد الله بن عمر البيضاوى، منهاج الوصول الى علم الأصول، ناشر: عالم الكتب، بيروت.

16. ترمذى، أبى عيسى محمد بن عيسى بن سورة، الجامع الصحيح سنن الترمذى، ناشر: المكتبة الحقانية، باكستان.
17. تفتازانى، ابن الحاجب، چاپ دوم، (1403هـ)، حاشية التفتازانى، ناشر: دارالكتب العلمية، بيروت.
18. تفتازانى، سعد الدين مسعود بن عمر التفتازانى، چاپ، (1416هـ)، التلويح على التوضيح، ناشر: المكتبة الحقانية، بشاور، باكستان.
19. جرجانى، أبى الحسن على بن محمد، التعريفات، ناشر: عالم الكتب، بيروت، تحقيق: د. عبد الرحمن عميرة.
20. جلبى، سعدى، چاپ سوم، (1404هـ)، حاشية السعد جلبى على شرح العناية لسعد الله ابن عيسى الشهير بسعدى جلبى، ناشر: دار احياء التراث العربى.
21. حموى، شهاب الدين ياقوت بن عبد الله، چاپ سوم، (1409هـ)، معجم البلدان، ناشر: دار احياء التراث العربى، بيروت.
22. الحاج، ابن أمير، چاپ دوم، (1403هـ)، التقرير و التحبير، ناشر: دارالكتب العلمية، بيروت.
23. حفيد، ابن رشد القرطبى الشهير بابن رشد، بداية المجتهد و نهاية المقصد، ناشر: دارلنكر، بيروت.
24. ابن حجر العسقلانى، حافظ أحمد بن على بن حجر العسقلانى، چاپ سوم، (1407هـ)، فتح البارى بشرح صحيح الإمام البخارى، ناشر: دار الريان للتراث، القاهرة، تحقيق: محب الدين الخطيب.
25. حنبل، امام أحمد ابن حنبل، چاپ اول، (1421ق)، مسند امام أحمد ابن حنبل، ناشر: مؤسسة الرسالة، محقق: شعيب الارنوط، و عادل مرشد.
26. حنبلى، ابن العماد، شذرات الذهب فى اخبار من ذهب، ناشر: دار الافاق الجديدة، بيروت.
27. حنبلى، طوفى، سليمان بن عبد القوى الطوفى، چاپ اول، (1414هـ)، مختصر الطوفى، ناشر: مكتبة ابن تيمية، القاهرة.
28. حنبلى، قاضى ابو يعلى، چاپ سوم، (1414هـ)، العدة فى اصول الفقه، ناشر، الرياض، تحقيق: د. أحمد بن على سير المباركى.
29. حنفى، الكاسانى أبى بكر بن مسعود الكاسانى، چاپ، (1418هـ)، بدائع الصنائع فى ترتيب الشرائع، ناشر: المكتبة الحقانية، بشاور، باكستان.
30. ابن الحاجب، الامام ابى عمر عثمان ابن الحاجب المالكى، مع شرحه المسمى بالعضد، للعضد الدين، عبد الرحمن، مختصر المنتهى لابن حاجب مع شرح العضد، ناشر: دار الكتب العلمية، بيروت.

31. ابي الحسين، محمد ابن علي، ابن الطبيب البصرى، چاپ اول، (1304هـ)، المعتمد فى اصول الفقه، ناشر: دار الكتب العلمية، بيروت.
32. ابن خلكان، شمس الدين ابن خلكان، وفيات الاعيان، ناشر: دار الثقافة، بيروت، تحقيق: د. احسان عباس.
33. دار قطنى، الإمام الحافظ على بن عمر الدار قطنى، چاپ چهارم، (1416هـ)، سنن الدار قطنى، ناشر: عالم الكتب، بيروت.
34. دارمى، امام ابي محمد عبد الله ابن عبد الرحمن، الدارمى، ناشر: دار الكتب العلمية، بيروت.
35. ذهبى، چاپ، (1401هـ)، سير اعلام النبلاء، ناشر: موسسه الرسالة، بيروت، تحقيق شعيب الأرنؤوط.
36. الذهبى، چاپ، (1333هـ)، تذكرة الحفاظ، ناشر: دائرة المعارف النظامية، حيدر آباد.
37. رازى، فخر الدين محمد ابن عمر الرازى، چاپ اول، (1408هـ)، المحصل، ناشر: دار الكتب العلمية.
38. رازى، فخر الدين محمد بن الرازى، التفسير الكبير، ناشر: المكتبة الحقانية، بشاور، باكستان.
39. رازى، قطب الدين محمود بن محمد، چاپ، (1398هـ)، تحرير القواعد المنطقية، ناشر: دار إحياء الكتب العربية، القاهرة.
40. زحلى، وهبة، چاپ، (1406هـ)، اصول الفقه الاسلامى، ناشر: دار الفكر، دمشق.
41. زركشى، بدر الدين، چاپ دوم، (4013هـ)، البحر المحيط، ناشر: وزارة الاوقاف الكويتية، القاهرة.
42. زركشى، بدر الدين محمد بن بهادر، چاپ، (1408هـ)، تنشيف السامع بجمع الجوامع، ناشر: مؤسسة القرطبة، تحقيق: د. عبد الله ربيع.
43. زهير، محمد أبو النور، چاپ اول، (1421هـ)، اصول الفقه زهير، ناشر: مكتبة الازهرية.
44. ابو سنة، احمد فهيمى، الوسيط فى أصول فقه الحنفية، ناشر: مطبعة دار التأليف القاهرة.
45. سبكى، تاج الدين عبد الوهاب بن على السبكى، رفع الحاجب عن مختصر ابن الحاجب، ناشر: عالم الكتب، بيروت، تحقيق الشيخ على محمد.
46. سبكى، على بن عبد الكافى، چاپ، (1401هـ)، الابهاج فى شرح المنهاج، ناشر: مكتبة الكليات الازهرية، القاهرة.

47. سبكي، تاج الدين عبد الوهاب بن علي السبكي، چاپ اول، (1999م)، رفع الحاجب عن مختصر ابن الحاجب، ناشر: عالم الكتب، بيروت، تحقيق: الشيخ علي محمد معوض، و الشيخ عادل أحمد عبد المجود.

48. سجستاني، أبي داود سليمان بن الأشعث، سنن أبي داود، ناشر: المكتبة العصرية، بيروت.

49. امام الشافعي، الأم، ناشر: دار الفكر، بيروت.

50. شيرازي، شافعي، فيروز آبادي محمد بن يعقوب بن محمد بن ابراهيم فيروز آبادي، چاپ سوم، (1408ق)، قاموس المحيط، ناشر: دار الكتب العلمية، بيروت.

51. شاشي، ابي بكر محمد ابن احمد الشاشي، چاپ اول، (1417هـ)، حلية العلماء في معرفة مذاهب العلماء، ناشر: مكتبة نزار مصطفى الباز مكة.

52. شربيني، شمس الدين محمد بن محمد الحطيب الشربيني، چاپ اول، (1415هـ)، مغني المحتاج، ناشر: دار الكتب العلمية، بيروت، تحقيق: علي محمد معوض.

53. شعبان، زكي الدين، چاپ، (1983م)، اصول الفقه، ناشر: دارنافع للطباعة، و النشر، القاهرة.

54. شنقيطي، عبد الله بن ابراهيم الشنقيطي، چاپ اول، (1409هـ)، نشر البنود على مراقى السعود، ناشر: دار الكتب العلمية، بيروت.

55. شوكانى، محمد بن على، چاپ اخير، نيل الاوطار شرح منتقى الاخبار، ناشر: مطبعة المصطفى البابي الحلبي، القاهرة.

56. شوكانى، محمد بن على، چاپ اول، (4013هـ)، ارشاد الفحول الى تحقيق الحق من علم الاصول، ناشر: دارالكتب، القاهرة.

57. شيرازي، ابي اسحاق، چاپ اول، (1408هـ)، شرح اللمع، ناشر: دار العرب الاسلامي، بيروت، تحقيق: عبد المجيد التركي.

58. شيرازي، ابي اسحق، المهذب في فقه الامام الشافعي، ناشر: عيسى البابي الحلبي، القاهرة.

59. طوفى، نجم الدين سليمان بن عبد القوي، شرح مختصر الروضة، ناشر: مؤسسة الرسالة، بيروت، تحقيق: د. عبد الله بن عبد المحسن التركي.

60. العلامة حسن ابن محمد العطار، حاشية العطار، ناشر: دار احياء الكتب العربية، القاهرة، چاپ سوم، 1416هـ.

61. عبادي، أحمد بن قاسم، چاپ اول، (1417هـ)، أليآت البيّنات، ناشر: دارالكتب العلمية، بيروت.

62. عسقلاني، ابن حجر، چاپ اول، (1349هـ)، الدرر الكامنه في اعيان المائة الثامنة، ناشر: دايرة المعارف العثمانية، حيدر آباد.
63. عمر كحالة، چاپ اول، (1414هـ)، معجم المؤلفين، ناشر: مؤسسة الرسالة، بيروت.
64. ابن العربي، أبي بكر محمد بن عبد الله، چاپ، (1400هـ)، احكام القرآن، ناشر: دارالمعرفة، بيروت.
65. غزالي، الإمام أبي حامد الغزالي، چاپ دوم، المستفي من علم الأصول، ناشر: دارالكتب العلمية، بيروت.
66. غزالي، إمام ابى حامد الغزالي، چاپ دوم، (1400هـ)، المنقول من تعليمات الأصول، ناشر: دار الفكر، دمشق، تحقيق: د. محمد حسن هيتو.
67. ابن فارس، أحمد بن فارس بن زكريا، چاپ سوم، (1400هـ)، معجم مقاييس اللغة، ناشر: دار احياء الكتب العربية، القاهرة، تحقيق: عبد السلام هارون.
68. فاروقى، تهانوى، محمد بن على، كشف اصطلاحات الفنون، تحقيق: لطفى عبد البديع.
69. فتوحى، ابن النجار محمد بن احمد بن العزيز، چاپ اول، (1408هـ)، شرح الكوكب المنير، ناشر: جامعة أم القرى، تحقيق: د. محمد الزحيلي.
70. قرافى، شهاب الدين، چاپ اول، (1393هـ)، شرح تنقيح الفصول في اختصار المحصول في الأصول، ناشر: دار الفكر، القاهرة، تحقيق: طه عبد الرؤوف سعد.
71. قرشى، عبد القادر ابن ابى الوفاء القرشى، چاپ اول، (1332هـ)، الجواهر المضيئه في طبقات الحنفية، ناشر: دائرة المعارف النظامية، حيدر آباد.
72. قرطبي، ابو عبد الله محمد بن أحمد بن أبى بكر بن فرح الأنصارى الخزرى شمس الدين القرطبي، چاپ، (1384هـ)، الجامع لاحكام القرآن، ناشر: دار الكتب، القاهرة.
73. قزوینی، محمد ابن یزید، سنن ابن ماجه، ناشر: المكتبة نعمانية، بشاور، باكستان.
74. كاكى، محمد بن أحمد، چاپ اول، (1418هـ)، جامع الأسرار فى شرح المنار لنيفى، ناشر: مكتبة نزار مصطفى الباز، مكة، تحقيق: فضل الرحمن عبد الغفور الأفغانى.
75. كشناوى، أبى بكر بن حسن الكشناوى، چاپ اول، (1416هـ)، أسهل المدارك، ناشر: دارالكتب العلمية، بيروت، تحقيق: محمد عبد السلام شاهين.
76. ابن كثير، البيدایة و النهایة، ناشر: مكتبة المعارف، بيروت.

77. ابن كثير، امام ابى الغداء اسماعيل بن كثير، تفسير القرآن العظيم، ناشر: المكتبة الحقانية، بشاور، باكستان.
78. لکنوی، محمد بن عبد الحلیم، چاپ دوم، (1398هـ)، حاشية قمر الاقمار مطبوع مع كشف الاسرار، ناشر: دارالفکر.
79. ماوردی، ابی الحسن علی ابن محمد الماوردی، چاپ اول، (1414هـ)، الحاوی الكبير فی فقه المذهب امام الشافعی، ناشر مكتبة دار العلمية، بيروت، تحقيق: الشيخ علی محمد معوض، و الشيخ عادل احمد عبد الموجود.
80. محبوبی، صدر الشريعة عبيد الله بن مسعود، چاپ اول، (1407هـ)، التنقيح مع شرحه المسمى بالتوضيح، ناشر: دارالکتب العلمية، بيروت.
81. محلی، جلال الدين محمد بن أحمد، چاپ اول، (1417هـ)، جمع الجوامع، ناشر: دارالفکر، القاهرة.
82. محلی، جلال الدين، علی جمع الجوامع مع تقريرات العلامة عبد الرحمن الشربيني، چاپ سوم، (1409هـ)، متن الجوامع مع حاشية البنانی، ناشر: المطبعة الازهرية.
83. محمد اديب صالح، تفسير النصوص فی الفقه الاسلامی، ناشر: المكتبة اسلامی، چاپ چهارم.
84. مطيعی، محمد بخيت، سلم الوصول شرح نهاية السؤل، مطبوع بهامش نهاية السؤل، ناشر: عالم الكتب، بيروت.
85. مقدسی، ابن قدامة، چاپ دوم، (1404هـ)، روضة الناظر، ناشر: مكتبة المعارف، رياض.
86. مقدسی، ابن قدامة، چاپ، (1403هـ)، المغنی، ناشر: مكتبة الرياض الحديثة دار الكتب العربي، بيروت.
87. مقدسی، شمس الدين محمد ابن مفلح المقدسی الحنبلي، چاپ اول، (1420هـ)، اصول الفقه لابن مفلح، ناشر: مكتبة العبيكان، الرياض، تحقيق د. فهد ابن محمد السدحان.
88. الملا خسرو محمد بن فراموز، مرآة الأصول شرح مرقاة الوصول، ناشر: مطبعة الحاج محرم أفندی طبع مع حاشية الأزمیری.
89. ميهوي، ملا جيون أحمد بن أبي سعيد، شرح نور الأنوار، ناشر: المكتبة النعمانية، بشاور، باكستان.
90. نملة، عبد الكريم بن علی، چاپ اول، (1417هـ)، اتحاف ذوالبصائر، ناشر: دارالعاصمة، الرياض.
91. نووی، امام نووی ابی زكريا يحيى ابن شرف نووی، روضة الطالبين، ناشر: دار الكتب العلمية، بيروت.

92. نيسابورى، مسلم بن حجاج القشيري، صحيح مسلم، ناشر: المكتبة الحقانية، بشاور، باكستان.
93. ابن منظور، محمد بن مكرم بن على ابو الفضل، چاپ سوم، (1414هـ)، لسان العرب، ناشر: دار صادر، بيروت، تحقيق: عبد الله على الكبير، و محمد احمد حسب الله.
94. ابن نجيم الحنفى، العلامة زين الدين، چاپ، (1423هـ)، البحر الرائق شرح كنز الدقائق، ناشر: المكتبة الحقانية، بشاور، باكستان.
95. ابن الهمام، كمال الدين محمد بن عبد الواحد، چاپ، (1403هـ)، فتح القدير، ناشر: المكتبة نعمانية، بشاور، باكستان.
96. هندی، صفی الدین محمد بن عبد الرحیم الاموری، چاپ اول، (1416هـ)، نهاية الوصول في دراية الاصول، ناشر: المكتبة التجارية، مكة، تحقيق: د. صالح بن سليمان اليوسف، و د. سعد بن سالم السويح.
97. بزدوى، فخر السلام علاء الدين عبدالعزيز بن احمد البخارى، چاپ دوم (1416هـ)، ناشر: دار الفاروق الحديثه - القاهرة.

بخاطر دسترسى به متن كامل اين تحقيق مراجعه شود به:

پوهنتون سلام، کتابخانه مرکزی چهار راهی گل سرخ، سرک کلوله پشته

و یا هم به ایمیل آدرس ذیل تماس گرفته شود:

salamresearchcentre@salam.edu.af